

“Huidige studenten hebben geen ervaringen met rampen”

Wat moeten wij, werkzaam in het watervak, weten van de waterstaatsgeschiedenis van ons land? Het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier zond begin dit jaar zijn relaties een kaart met daarop het antwoord op die vraag voor zijn beheergebied. Ook elders zijn of worden initiatieven in deze trant ontwikkeld. Waterstaatsgeschiedenis wordt onderwezen aan de Faculteit der Letteren van de Vrije Universiteit in Amsterdam, waar met ingang van 1 januari jl. Petra van Dam uit Leiden voor een periode van vijf jaar benoemd is tot bijzonder hoogleraar. Aanleiding voor een gesprek met haar in het hoofdgebouw van de VU in Amsterdam-Buitenveldert.

Wat houdt de studie waterstaatsgeschiedenis in?

“In algemene zin is het antwoord: de geschiedenis van mens en water. Met de inhoud van het vak kun je dan weer alle kanten op. Nu, in deze eerste vijf jaar, richt ik mij op de invloed van de grote overstromingen van de afgelopen eeuwen in het bijzonder in het Zuiderzeegebied en in Zeeland. Promotieonderzoeken houden zich ook daarmee bezig. De nadruk ligt dan op de culturele kant van zulke gebeurtenissen, op de perceptie die de mensen ervan hadden. Als historicus wil je niet alleen weten wat feitelijk gebeurde, maar ook hoe de mensen zulke vloedenvoelens hebben, hoe zij erover dachten en wat hun gevoelens waren. Als je met studenten aan zulke vragen gaat werken, moet je je ook realiseren dat de huidige studenten zelf nauwelijks ervaring hebben opgedaan met rampen. Dat geldt in ieder geval voor de huidige Nederlandse studenten die na 1980 geboren zijn. Het ergste wat hen persoonlijk is overkomen, is doorgaans de scheiding van hun ouders. Grote rampen, zoals de orkaan Katrina, kennen zij alleen van de televisie.”

“Als je de vraag stelt: ‘Hoe bouwden mensen weerstand op tegen rampen en hoe probeerden zij zich te beschermen?’ dan zie je grote verschillen door de tijd heen. In de 18e eeuw bijvoorbeeld zie je dat niet alleen de boerderijen zelf, maar ook de stallen voor het vee op terpen gebouwd werden of dat men mogelijkheden creëerde om het vee naar boven te brengen, zoals in de Krimpenwaard.”

In Edam vluchtten de boeren met hun vee in de Grote Kerk.

“Van Edam wist ik het niet, afbeeldingen van andere kerken die als vluchtkerk gebouwd waren en gebruikt werden, ken ik wel. Zulke

beelden en situaties zijn bijzonder leerzaam voor studenten. Een situatie wordt dan concreet. In de 19e eeuw kreeg je langs de grote rivieren de riviercorrespondentie. Een systeem dat werkte met telegrammen om de situatie bovenstrooms benedenstrooms door te geven. Een voorloper van onze waarschuwingssystemen.”

“En als een ramp toch plaatsvond, is de vraag voor de historicus: ‘Hoe was de hulp geregeld?’ Het organiseren van hulp kwam pas aan de orde aan de einde van de 19e eeuw. Daarvoor was er geen nationaal georganiseerde hulp. Toen die eenmaal ontstond, kwam er een theologische discussie op gang: mag hulp wel? Want de ramp hoort bij de natuur, de natuur is door God geschapen, de ramp is dus door God gewild.”

God heeft de mens ook het vermogen gegeven er wat aan te doen.

“Dat was onderdeel van het Verlichtingsdenken. In de 19e eeuw is de overheid hulp gaan organiseren. Die ‘nationalisering’ van overstromingsrampen had ook veel te maken met het ontstaan van nieuwe media: tijdschriften, kranten en de radio. Tegenwoordig gaat elke ramp via de televisie de gehele wereld over. Vroeger was een ramp per definitie een lokaal gebeuren. Hoe moest een boer in Drenthe weten dat in Zeeland dijken waren doorgebroken? Vroeger ging het ook bij ons heel anders toe dan tegenwoordig. Dat moeten studenten beseffen, zeker als zij vinden dat mensen in andere landen vaak zo onhandig met rampen omgaan. Kennis geeft diepte aan het leven, ook zulke kennis.”

Hoe is de studie opgebouwd?

“We kennen een bachelorsfase van drie jaar, zeg maar de vroegere kandidaatsstudie, en een mastersfase van één of twee jaar, de

vroegere doctoraalstudie. Die is twee jaar als men verder gaat als onderzoeker en één jaar als dat niet het geval is.”

“In de bachelorsfase behandelen we het water veel breder, bijvoorbeeld door een vergelijking te maken van het voorkomen en het omgaan met het water in verschillende wereldsteden. Dan kijken we naar de drinkwatervoorziening, de afvalwaterbehandeling en naar het voorkomen van het water in de stad, in kanalen, grachten, fonteinen en recreatieplassen. En naar de ligging van de stad aan een rivier, de zee of een meer. Ziet men het water als vriend of als vijand? We vergelijken steden als Amsterdam, Hamburg, Londen, Parijs en Chicago. Of we vergelijken binnen Nederland: Rotterdam als rivierstad, met steden als Delft en Leiden die midden in het veengebied liggen en Amsterdam met zijn grachten en het IJ. Wij werken vaak van buiten naar binnen. Aan het begin van hun studie vinden studenten vooral de wereld interessant, later ook het eigen land.”

“We geven ook een cursus over de geschiedenis van Amsterdam. Zelf neem ik de helft daarvan voor mijn rekening, Amsterdam en het water, van de Middeleeuwen tot aan de moderne tijd. Daarin hoort ook de relatie tussen Amsterdam en de waterschappen. Een voorbeeld is de invloed van de stad bij het verplaatsen van de sluis in de Vecht van de Hinderdam naar Muiden. Utrecht heeft dat eeuwenlang tegengehouden, omdat de stad bang was dat de Vecht dicht zou slibben en daarmee haar handelsweg zou verliezen. In het rampjaar 1672, toen de republiek van vele zijden werd aangevallen, is die verlegging doorgedrukt, mede door Amsterdam. Door die verplaatsing werd de Diemerzeedijk (bescherming tegen de Zuiderzee) vele kilometers korter en daardoor minder kostbaar. In de oorlogssituatie werd dit met steun van de Prins van Oranje doorgedrukt, omdat de nieuwe sluis bij Muiden ook gebruikt werd om het land onder water te zetten om de vijand af te schrikken.”

Steunde het hoogste gezag niet primair de landeigenaren?

“Zo simpel ligt het niet. Nederland is altijd een handelsland geweest. In de 13e eeuw werden producten van de Nederlandse boeren al verkocht op de markt in de steden. Zij waren dus al vroeg commercieel. Hier hadden de vorsten vooral inkomsten uit de tolheffing op de handelswegen, minder uit landbezit.”

“De kracht van het hoogste gezag was belangrijk voor het instellen van de waterschappen. Rijnland, Delfland en Schieland zijn opgericht in de 13e eeuw, toen er een sterk grafelijk gezag was (Willem II en Floris V). Uitwaterende Sluizen is in de 16e eeuw door Karel V opgericht, toen de Habsburgers hier nog aan de macht waren. Een sterk centraal gezag had ook wat te bieden, bijvoorbeeld belastingvoordeel bij inpolderingen. Persoonlijk waren graven en keizers doorgaans verbonden met het land, vanuit hun kastelen, vanuit de jacht, maar bestuurlijk als landsheer hadden zij ook belang bij de steden en bij de handel.”

“Voor buitenlanders hebben we een cursusblok ‘The Dutch and the World’. Daar laten we zowel de geschiedenis als de kunst van de waterschappen zien, de mooie gebouwen, de schilderijen, de kerkraden, de hensbekers en de ceremonies die men in ere hield. Uniek in de wereld, maar anderzijds ook heel gewoon, want de gilden in de steden en andere organisaties deden hetzelfde. Alleen zijn die allemaal verdwenen na 1800. De waterschappen waren de enigen die ontsnapten aan de hervormingen in de Napoleontische tijd.”

Waren de Fransen te vaak vastgelopen in de Hollandse prut?

“In ieder geval durfden zij niet aan de waterschapsstructuur te komen. Die werkte en de consequentie van ingrijpen overzagen de Fransen niet. Daarom lieten zij het zoals het was. Een stukje republiek dat intact is gebleven.”

“De waterschapskunst geeft meteen ook zicht op de periode van de republiek. Vraag was: Hoe handhaaf je je als er geen sterk centraal gezag is? De Staten van Holland waren dat namelijk bepaald niet. De steden hadden daarin teveel macht. Antwoord: Door je zo groot mogelijk voor te doen. Daar hoorde die kunst bij met al die wapenschilden van de bestuurders erop en verwijzingen naar de stichters, zoals Karel V. In feite was het één grote PR-activiteit.”

“In Nederland gingen de steden zich gedragen als de edelen elders, als kleine koninkjes met eigen legertjes. Er zijn voorbeelden bekend dat de steden hun militie uitstuurden om een sluis weer af te breken. Maar in het algemeen werden de verhoudingen geapaiseerd door burgemeesters en industriëlen in de waterschapsbe-

Petra van Dam (foto: Michelle Muus)

sturen op te nemen. De bestuurders van Amsterdam en Leiden bijvoorbeeld zaten in het bestuur van Rijnland.”

Hoeveel studenten heeft u?

“In de werkgroepen tien tot 20, de hoorcolleges worden door 30 tot 100 studenten gevolgd. Allemaal studenten geschiedenis. Daarvan stromen er ieder jaar zo’n 100 in. Onze masterscolleges worden door de helft van de studenten gevolgd. Studenten van de milieukant volgen onze colleges jammer genoeg niet. Bij de milieuwetenschappen werkt men met blokcursussen, die van 8.00 tot 18.00 uur duren. Studenten kunnen er dan geen andere vakken bijnemen. Een zomercursus zou een oplossing daarvoor kunnen zijn. We doen dat ook internationaal, een cursus milieugeschiedenis bijvoorbeeld over rampen en risico’s. In de toekomst komt er wellicht een cursus Water in de stad.”

“Naast het milieuaspect is ook de landschappelijke component interessant. De Haarlemmermeer wordt altijd afgeschilderd als de ‘grote waterwolf’, ontstaan door stormvloed. Maar dat blijkt niet zo te zijn. Hij is ontstaan door turfwinning, turf die via de sluis bij Spaarndam geëxporteerd werd. Dus op zijn minst door invloeden van mens en wind samen. Van de geografen heb ik geleerd dat je heel kritisch over het ontstaan van landschappelijke veranderingen moet zijn. In een college over het waterbeheer in de 19e en 20e eeuw laten wij zien hoe de mentaliteit in het waterbeheer verandert door de industriële revolutie. Door de opkomst van staal en beton wordt het mogelijk om de sluisen bij IJmuiden te bouwen”.

de steden. Het denken in ecosystemen komt pas veel later van de grond. Onderschat ook het effect van de vroegere standenmaatschappij niet. Mensen praatten niet met mensen uit andere standen.”

Hoe verliep uw eigen loopbaan?

“Ik ben in 1963 in Utrecht geboren, maar ben al snel in Leiden terechtgekomen. Daar studeerde ik geschiedenis van 1982 tot 1991. Via de Middeleeuwse geschiedenis van Europa ben ik bij de landschapsonwikkeling in de late Middeleeuwen in Nederland terechtgekomen. In mijn promotieonderzoek ben ik daarop doorgegaan voor het gebied van Rijnland, de wisselwerking tussen menselijke activiteiten, water en landschap. In 1997 ben ik gepromoveerd. Mijn proefschrift heette ‘Vissen in veenmeren’, een verwijzing naar ‘Vissen in troebel water’. De visserij komt erin aan de orde, maar ook de vele conflicten die er waren over het waterbeheer. Veel conflicten betekent veel documenten, ideaal voor een historicus.”

“In 1998 heb ik een jaar onderzoek verricht aan de Princeton University in de Verenigde Staten. Dat heeft mij contacten met milieuhistorici uit de hele wereld opgeleverd. In 1999 ben ik als wetenschappelijk medewerker aan de Vrije Universiteit Amsterdam gaan werken. Vorig jaar ben ik door het Schilthuisfonds benoemd tot buitengewoon hoogleraar Waterstaatsgeschiedenis. De leerstoel waterstaatsgeschiedenis is in 1984 opgericht op initiatief van professor Van der Linden, die tevens dijkgraaf van het toenmalige Grootwaterschap Woerden was. De leerstoel is gefinancierd door het Schilthuisfonds met waaraan

“Samenhang tussen menselijke activiteiten en de natuur laten zien”

Koning Willem I liet het Noord-Hollandskanaal al aanleggen.

“Dat was het gevolg van de grotere slagkracht die ontstond door de natievorming aan het begin van de 19e eeuw. Die leidde inderdaad tot grote projecten als de aanleg van het Noord-Hollandskanaal en de drooglegging van de Haarlemmermeer. In de tweede helft van de 19e eeuw komt dan het effect van de techniek daarbij. Dan ontstaat de ingenieursopleiding in Delft, die de kennis op een hoger peil brengt en systematiseert. Die leidt tot een uitbarsting in het realiseren van grote werken, zoals de kanalen in Noord-Brabant.”

“In de 20e eeuw ziet men dat er door al die activiteiten ook dingen fout gaan, zoals de vervuiling van het oppervlaktewater. Na de Tweede Wereldoorlog komt het natuur- en milieudenken van de grond. Dat duurde zolang, omdat die wereld gesegmenteerd was. Natuurmonumenten hield zich alleen met natuurterreinen bezig, Vogelbescherming alleen met vogels. In de Vereniging voor Water, Bodem, Lucht uitten medici hun zorgen over het leefklimaat in

alle waterbeheerders bijdragen. Het fonds financiert ook de leerstoel waterstaatsrecht aan de Universiteit van Utrecht. Omdat de Vrije Universiteit Amsterdam er zelf ook in bijdraagt, kan ik voor 1,5 dag per week hoogleraar zijn, de resterende tijd ben ik hier docent en onderzoeker.”

Wat moeten we leren uit de waterstaatsgeschiedenis?

“Ik vind het belangrijkste dat we ons bewust zijn van de samenhang van al onze menselijke activiteiten met de natuur. Dat geldt ook voor water. Ingrepen moeten plaatsvinden op basis van de kennis van de samenhangen die er zijn. Dat geldt voor het mondiale probleem van de waterschaarste, die ik als een grote dreiging zie. De sanering van de Rijn bijvoorbeeld is een succes, omdat men de vervuiling samen in internationaal verband ging bestrijden. Juist die internationale aanpak zal in de toekomst op vele fronten nodig zijn. Dat inzicht willen we aan onze studenten meegeven.”

Maarten Gast